

Orlof, Ewa

Polskie badania słowacystyczne : historiografia XX w.

Dzieje Najnowsze 30/3, 87-101

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PRZEGLĄD BADAŃ

Ewa Orlof
Rzeszów

Polskie badania słowacystyczne: historiografia XX w.

W drugiej połowie XIX i na początku XX w. oprócz zainteresowań kulturą Słowaków budzi się zainteresowanie dla ich dążeń narodowych, wolnościowych i demokratycznych. Tu leży źródło polskich starań o pośredniczenie między Słowakami i Węgrami, początek „słowakofilizmu” Teodora Tomasza Jeża, Władysława Ludwika Anczyca, Aleksandra Świętochowskiego, Agatona Gillera, Władysława Smolki, Leona Wasilewskiego, a zwłaszcza poległego w czasie I wojny światowej młodego profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Edmunda Kołodziejczyka, rokującego wielkie nadzieje na polu poznania Słowacji, a także pogranicza polsko-słowackiego¹. Jego twórczość pozostawała pod dużym wpływem XIX-wiecznej fascynacji etnografią, a zwłaszcza językiem jako (jak wtedy uważano) najważniejszym kryterium świadomości narodowej.

W 1905 r. powstało w Krakowie Towarzystwo Słowiańskie, którego organ, „Świat Słowiański”, znakomicie redagowany przez Feliksa Konecznego, w każdym niemal zeszycie przynosił artykuły lub przynajmniej notatki kronikarskie o Słowacji i Słowakach pióra Edmunda Kołodziejczyka, Romana Zawilińskiego, Jana Magiery, G. Smulskiego². Z artykułów tych czasami korzystała prasa codzienna, zapoznając społeczeństwo polskie z historią i kulturą Słowaków.

Redakcja „Świata Słowiańskiego” ogłosiła w 1909 r. *Odezwę do prasy słowackiej*³. Kończy ją następujące wezwanie „Starajcie się nas poznać i mieć własne o nas informacje. Zbliżcie się do nas, bo minęły już czasy, w których można było pysznić się słowianofilstwem, a Polskę ignorować. Zróbcie u siebie choć połowę tego dla poznania spraw polskich, co w Polsce zrobiono dla poznania słowackich”. Pisząc w Polsce, rozumiano w Galicji, a przede wszystkim w Krakowie, bo w innych zaborach raczej nie interesowano się Słowakami.

Jednakże aż do lat trzydziestych XX w. tylko cztery książki były niemalże wyłącznymi źródłami wiadomości o Słowacji i Słowakach: Agatona Gillera, *Z podróży po kraju słowackim*

¹ E. Kołodziejczyk, *Bibliografia słowianoznawstwa polskiego*, Kraków 1911.

² G. Smólski, *Odgłosy ze Słowaczyny*, „Świat Słowiański”, IV, t. 2 (lipiec-grudzień), Kraków 1908.

³ „Świat Słowiański”, VI, t. 1, s. 237.

(Lwów 1876). Autor tę książkę dedykował „patriotom słowackim”. Następnie Henryka Muldniera, *Szkice z podróży po Słowacji. Z dodatkiem krótkiego przewodnika* (Kraków 1877), Romana Zawilińskiego, *Słowacy — ich życie i literatura* (Warszawa 1899) oraz Stanisława Grabskiego, *Słowacy* (Warszawa 1901).

Roman Zawiliński w przedmowie do swej książki pisał o narodzie słowackim: „Wprawdzie nie jeden z wielkich, ale między mniejszymi narodami nie ostatni i nie najmniejszy, zasługuje z wielu względów na bliższe poznanie i sympatię”⁴. Choć Zawiliński nazwał swoją książkę skromnie szkicem, to jednak znalazła ona trwałe miejsce w historiografii. Książka ta również w Słowacji miała znaczny oddźwięk i uważana jest za pierwszą zagraniczną syntezę poświęconą słowackiej kulturze i literaturze.

Jednak należy stwierdzić, że Polacy i Słowacy mimo bezpośredniego sąsiedztwa przed 1918 r. znali się wzajemnie w stopniu bardzo niewielkim.

Wskrzeszenie państwa polskiego i powstanie Republiki Czechosłowackiej stworzyło na nowo problem wzajemnych stosunków polsko-słowackich, których pogłębienie leżało w interesie obu sąsiednich narodów. Duże zasługi na tym polu mają: Władysław Orkan, Władysław Semkowicz, Władysław Antoniewicz, Juliusz Zborowski, Felks Gwiżdż, Adolf Chybiński, Zofia Pacewiczowa, Marian Gotkiewicz, Mieczysław Małecki, Zygmunt Stieber, Kazimierz Dobrowolski, Witold Milewski, wspomniany już Jan Magiera, Władysław Bobek, Waław Olszewicz i inni.

We wzajemnych stosunkach polsko-czesko-słowackich pojawił się u zarania lat dwudziestych złożony problem Śląska Cieszyńskiego, północnego Spisza i północnej Orawy⁵. Był on jednak na ogół postrzegany przez polskich badaczy i publicystów jako w zasadzie konflikt z Czechami, a nie z Czechami i Słowakami.

W sposób dojrzały, z dużą dozą refleksji i z dystansem dziesięć lat napisali o tych wydarzeniach, znajdujący się niegdyś w ich centrum, Władysław Semkowicz oraz Walery Goetel⁶. Na uwagę zasługuje bogata źródłowo praca S. Raubala, *Granica polityczna polsko-czechosłowacka* napisana w 1925 r., a wydana w 1927, której rozdział II poświęcony jest granicy w Karpatach. Autor, jak sam napisał, starał się wprowadzić jak najmniej czynnika politycznego⁷.

W 1920 r. został wydany zbiór artykułów z lat 1919 i 1920. Tytuł tego zbioru: *Niebezpieczeństwo korytarza czesko-rosyjskiego. Konieczność granicy polsko-węgierskiej* najlepiej obrazuje treść zamieszczonych w nim artykułów. Są tu przedruki z „Wiadomości Polskich”, „Czasu”, „Kuriera Porannego”, „Dziennika Powszechnego”, „Gazety Polskiej”, „Kuriera

⁴ R. Zawiliński, *Słowacy — ich życie i literatura*, Warszawa 1899, s. 7.

⁵ W pierwszej połowie lat dwudziestych powstała pokaźna literatura dotycząca spraw Spisza i Orawy: W. Semkowicz, *Jaworzyna w świetle praw historycznych*, „Ziemia”, t. VII, 1922; *Prawo Polski do Jaworzyny*, „Ziemia”, t. 8, 1923; W. Goetel, *Spór o Jaworzynę a Park Narodowy Tatrzański*, „Wierchy”, III, 1925; ks. Ferdynand Machay, *Moja droga do Polski*, Kraków 1923. Drugie wydanie ukazało się w 1938, a trzecie w 1992; tegoż, *Nasi gazdowie w Paryżu. Wspomnienie z podróży*, Kraków 1919. Podałam tylko niektóre pozycje.

⁶ W. Semkowicz, *O Spisz, Orawę i Czadeckie. Garść wspomnień i materiałów z lat 1919-1920*, Kraków 1930; W. Goetel, *Dziesięciolecie przyłączenia i zagadnienie przyszłości Spisza i Orawy*, „Gazeta Podhalańska” z 11 stycznia 1931, nr 2.

⁷ S. Raubał, *Granica polityczna polsko-czechosłowacka*, Warszawa 1927. Praca ta ukazała się jako nadbitka z Rocznika Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie.

⁸ *Niebezpieczeństwo korytarza czesko-rosyjskiego. Konieczność granicy polsko-węgierskiej. Co mówi o tem prasa polska? (z 2 mapami)*, Warszawa 1920.

Lwowskiego", „Głosu Polskiego". „Gońca Krakowskiego", „Nowej Reformy". Autorzy artykułów krytycznie wypowiadają się o Czechach, a z dużą dozą sympatii o Słowakach.

W zbiorze tym znajdują się również artykuły wybitnego znawcy spraw węgierskich Jana Dąbrowskiego. W artykule pt. *Przed traktatem z Węgrami* zamieszczonym w „Czasie" z 29 stycznia 1920 r. Dąbrowski pisze: „Cały ich [Czechów — E. O.] program słowacki, cały alarm o pozyskanie Rusinów zakarpaccich czynione były pod kątem widzenia korytarza czesko-rosyjskiego mającego bieć przez Galicję wschodnią (...) Pamiętać też winniśmy o sprawie słowackiej, która chyba z naszej strony zasługuje na pełną sympatię". Autor przewidywał, że wcześniej czy później Słowacja oderwie się od Czech i w przyszłości będzie się znajdować w federacji z Węgrami lub utworzy samodzielne państwo opierające się na Polsce lub Węgrzech. W sumie zbiór stanowi ciekawy przegląd opinii prasy polskiej w latach 1919-1920.

Stosunki polsko-słowackie w okresie międzywojennym stanowiły wycinek międzypaństwowych kontaktów pomiędzy Czechosłowacją a Polską i były przedmiotem badań z owego punktu widzenia, przy czym wobec przewagi czynnika czeskiego w tych stosunkach z natury rzeczy element słowacki był mało widoczny. Dodajmy, że dopiero w 1936 r. po raz pierwszy Słowak został posłem Czechosłowacji w Warszawie⁹, ale zarazem, o ile wiadomo, nigdy żaden Słowak nie stał na czele któregoś z czterech konsulatów czeskosłowackich w Polsce (Katowice, Kraków, Lwów, Poznań). Trudno więc się dziwić, że prowadzone wyłącznie (aż do 1936 r.) przez Czechów stosunki oficjalne od strony Pragi nie uwzględniały sprawy słowackiej, a od strony polskiej wprawdzie ją uwzględniały, ale w sposób drugorzędny. Tak więc kwestia słowacka stanowiła przede wszystkim element polskiej polityki wobec państwa czeskosłowackiego, a ponato element składowy w stosunkach polsko-węgierskich.

Czasowo sprawa słowacka łączyła się z pewnymi specjalnymi dążeniami polskiego ministra spraw zagranicznych Józefa Becka w związku z jego koncepcją tzw. Trzeciej Europy.

Część literatury historycznej dotyczącej stosunków polsko-czesko-słowacko-węgierskich cechowała bardzo emocjonalne traktowanie ówczesnych wydarzeń. Do prac wprzęgniętych w służbę polityczną należy wydana nakładem Polskiego Instytutu Współpracy z Zagranicą niewielka praca Wacława Łypacewicza o stosunkach polsko-czeskich¹⁰. Znajdują się w niej akapity poświęcone stosunkowi Czechów, a przede wszystkim prezydenta Masaryka do Słowaków.

Należy tu również wymienić książeczkę Tomusza Janowicza (właściwe nazwisko Tadeusz Stapiński, ówczesnego konsula RP w Cluj w Rumunii) pt. *Czesi. Studium historyczno-polityczne*¹¹. Autor w rozdziale: *Bój Słowaków o byt narodowy* w niezwykle dramatyczny sposób przedstawia sytuację Słowaków w Republice Czechosłowackiej, dając do zrozumienia, że w federacji z Węgrami było im lepiej. Podobną lekturę stanowi praca K. Niepokoyczyckiego (pseudonim byłego konsula w Bratysławie Zbigniewa Jakubskiego) *Słowacy i Czesi. Zarys stosunków*¹².

⁹ Juraj Slavik (1890-1969), polityk słowacki o nastawieniu polonofilskim. Slavik, ewangelik, członek partii agrarnej i bliski współpracownik premiera Hodży, uchodził w polskim MSZ za reprezentanta doktryny czeskosłowakizmu i nie cieszył się na skutek tego sympatią ówczesnych warszawskich kół oficjalnych.

¹⁰ W Łypacewicz, *Stosunki polsko-czeskie*, Warszawa 1936.

¹¹ T Janowicz (T Stapiński), *Czesi. Studium historyczno-polityczne*, Kraków 1936. Zob. rozdz. *Bój Słowaków o byt narodowy*.

¹² K. Niepokoyczycki (Z. Jakubski), *Słowacy i Czesi. Zarys stosunków*, Warszawa 1937.

W tym samym duchu wypowiada się W. Bem de Cosban¹³, a także znany germanofil Władysław Studnicki, który w wydanej w 1938 r. broszurze¹⁴ uważa, że Słowacja winna mieć autonomię w ramach Węgier.

W 1938 r. z kolei pojawia się broszura autorstwa Kazimierza Kierskiego¹⁵ napisana wybitnie w duchu czechosłowackim.

Na szczęście byli autorzy, którzy rzeczowo pisali na drażliwe tematy. Do nich przede wszystkim należy Henryk Batowski, już wtedy doskonały znawca stosunków czesko-słowackich, czego dowodzi jego praca pt. *Unia czesko-słowacka*¹⁶.

W 1928 r. został powołany do życia we Lwowie miesięcznik „Ruch Słowiański”. Pismo to stało się organem Towarzystwa Słowiańskiego w Krakowie i miało przede wszystkim zwracać uwagę na kwestie: rosyjską, bułgarską i słowacką. Z końcem lat dwudziestych i na początku trzydziestych ukazują się prace dotyczące stosunku Czechów i Słowaków do powstania listopadowego, Józefa Gołębka oraz Jana Magiery¹⁷.

Pod koniec lat trzydziestych znaczącym dokonaniem edytorskim było dwutomowe dzieło zbiorowe *Słowacja i Słowacy*¹⁸, które pod redakcją Władysława Semkowicza ukazało się w Krakowie w latach 1937-1938, jako nr 1-2 Biblioteki Słowackiej, wydawnictwa Sekcji Słowackiej Towarzystwa Słowiańskiego w Krakowie. Na tom I, zatytułowany *Kraj i lud*, złożyły się teksty: Wacława Olszewicza, *Słowacja w piśmiennictwie polskim*, Mariana Gotkiewicza, *Od Dunaju po Tatry (zwędrówkępo kraju)* i Władysława Bobka, *Lud słowacki (Zarys etnograficzny)*.

Tom II nosi tytuł *Dzieje i literatura*, a w jego skład weszły opracowania: Słowaka Franciszka Hrusovsky'ego, *Zarys dziejów słowackich do 1918*, H. Batowskiego, *Zarys dziejów słowackich w ostatnim dwudziestolecu (1918-1937)*, W. Semkowicza, *Polacy i Słowacy w dziejowym stosunku* oraz W. Bobka, *Dzieje literatury słowackiej w zarysie*.

Z końcem 1936 r. powstało w Warszawie Towarzystwo Przyjaciół Słowaków im. Ludovita Stura z delegaturami w Krakowie, Poznaniu, Częstochowie, Katowicach i Cieszynie. Utrzymywało ono żywy kontakt z prasą polską i wydawało własny biuletyn prasowy z kronikarskim serwisem informacyjnym słowackim dla prasy polskiej, a na łamach „Ziemi Podhalańskiej” prowadziło stałą rubrykę słowacką.

Towarzystwo wydawało broszury popularyzujące w Polsce literaturę słowacką (przekłady małych form), a także prace o współpracy kulturalnej polsko-słowackiej (W. Olszewicza czy J. Reychmana)¹⁹.

¹³ W Bem de Cosban, *Polsko-węgierska wspólna granica. Zagadnienia dotyczące Słowaczyny i Rusi Podkarpackiej*, Cieszyn 1936.

¹⁴ W. Studnicki, *Kwestia Czechosłowacji a racja stanu Polski*, Warszawa 1938.

¹⁵ K. Kierski, *Kwestia słowacka w przededniu rozstrzygnięcia*, Poznań 1938.

¹⁶ H. Batowski, *Unia czesko-słowacka*, w: „Sprawy Obce” 1930/1931, t. 2, z. 5 (i osobno powiększona odbitka).

¹⁷ J. Gołębek, *Czesi i Słowacy wobec powstania listopadowego*, Lwów-Warszawa 1930. Obszerny artykuł J. Magiery, *Samo Chalupka powstańcem polskim*, „Kurier Łódzki” z 28 XII 1930; J. Magiera, *Rzeczy polskie w słowackich almanachach (1832-1880)*, Kraków 1930. Książki te uzyskały bardzo przychylne recenzje w ówczesnej prasie słowackiej i polskiej; zob. też J. Gołębek, *Czesi i Słowacy wobec powstania listopadowego*, Lwów-Warszawa 1930.

¹⁸ W. Semkowicz (red.), *Słowacja i Słowacy*, t. 1, *Kraj i lud*, Kraków 1937, t. 2, *Dzieje i literatura*, Kraków 1938.

¹⁹ W. Olszewicz, *O polsko-słowacką współpracę na terenie Śląska Cieszyńskiego*, Cieszyn 1934; J. Reychman, *O polsko-słowackiej współpracy na Podhalu*, Warszawa 1938.

Pierwsze opracowania naukowe dotyczące Słowacji czy też stosunków polsko-słowackich po II wojnie światowej były nieliczne. Przede wszystkim pisano o stosunkach polsko-czechosłowackich. Tak jak przed wojną Praga jako stolica państwa i ośrodek polityki zagranicznej dominowała nad Bratysławą. Niewielu tylko autorów zwracało uwagę na specyfikę kwestii słowackiej i wyodrębniało ją w swych rozważaniach poświęconych tematом szerszym. Do chlubnych wyjątków należy artykuł Henryka Batowskiego, *Dziesięć lat dziejów słowackich (przegląd faktów)*²⁰. Z opracowań o charakterze popularnym można odnotować szkic Marka S. Korowicza o dziejach Słowacji²¹.

W 1952 r. ukazały się przetłumaczone ze słowackiego na język polski dokumenty z bratysławskiego procesu biskupów Jana Vojtassaka, Michała Buzalki i Pavla Gojdica, oskarżonych o „zbrodnię spisku przeciwko Republice [Czechosłowackiej — E. O.] oraz o zbrodnię szpiegostwa”²².

Do typowej literatury zaangażowanej okresu stalinowskiego należy broszura autorstwa Lucjana Wolanowskiego *Śladami brudnej sprawy*²³. Autor nie zostawia przysłowiowej „suchej nitki” na politykach sanacyjnych, a także ludziach z kręgu ks. Hinki i ks. Tisy. Broszura zawiera bzdury w rodzaju: że Karol Sidor „był jednym z przywódców faszystów słowackich, a zarazem od lat agentem polskim”, czy też, że Sidor „postawił we właściwym czasie na Hitlera”. Ostatni rozdział owej broszury nosi ironiczny tytuł: *Republika proboszczów*.

Od początku lat sześćdziesiątych problematykę słowacką uwzględniano w pracach o szerszym zasięgu tematycznym obrazujących historię stosunków międzynarodowych w latach międzywojennych. Do nich należy obszerna praca Henryka Batowskiego poświęcona sytuacji politycznej Europy w okresie pomonachijskim²⁴.

Problematyki słowackiej, a także stosunków słowacko-czeskich dotyczyły też inne opracowania tego autora, np. *Austria i Sudety w latach 1919-1938*²⁵. Jest tam wiele istotnych szczegółów: np. aż do jesieni 1938 r. Praga nie chciała się zgodzić na pisownię „Czecho-Słowacja” i kary sądowe groziły temu, kto użyłby tej formy w druku.

O stosunkach polsko-słowackich znajdujemy też wiele informacji w pracach dotyczących dziejów polskiej polityki zagranicznej. Cenna źródłowo jest monografia Stefani Stanisławskiej o polityce ministra Józefa Becka wobec Czechosłowacji od marca do maja 1938 r.²⁶ Jednak interpretacja źródeł dokonana przez autorkę pozostawia wiele do życzenia. Należy również

²⁰ H. Batowski, *Dziesięć lat dziejów słowackich (przegląd faktów)*, Przegląd Zachodni 1949, nr 5-6; *Terytorium państwa Czechosłowacji (Fakty i cyfry z geografii politycznej 1918-1949)*, ibidem, 1950, nr 5-6.

²¹ M. S. Korowicz, *Zarys dziejów Słowacji*, Wrocław 1948.

²² *Proces zdrajców ojczyzny biskupów Jana Vojtassaka, Michała Buzalki, Pavla Gojdica*, Praga 1952. Na język polski przetłumaczyła I. Rysankova.

²³ L. Wolanowski, *Śladami brudnej sprawy*, Warszawa 1954.

²⁴ H. Batowski, *Kryzys dyplomatyczny w Europie jesień 1938 — wiosna 1939*, Warszawa 1962. Drugie rozszerzone wydanie tej książki ukazało się pt. *Europa zmierza ku przepaści*, Poznań 1977.

²⁵ H. Batowski, *Austria i Sudety 1919-1938. Zabór Austrii i przygotowanie agresji na Czechosłowację*, Poznań 1968; zob. też tego autora, *Środkowoeuropejska polityka Polski 1932-1939*, w: Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich; Książka Batowskiego pt. *Agonia pokoju i początek wojny* (sierpień-wrzesień 1939), Poznań 1969) zawiera cały rozdział poświęcony Słowacji: *Słowacja w błędnym kole*. Także rozdział następnym: *Czechy? — a jednak Czechosłowacja!* dotyczy nie tylko Czechów, ale i Słowaków.

²⁶ S. Stanisławska, *Wielka i mała polityka Józefa Becka (marzec-maj 1938)*, Warszawa 1962; *Polska wobec kryzysu „majowego” w Czechosłowacji 1938*, w: *Materiały i studia z historii powszechnej*, Warszawa 1960.

zaznaczyć, że Stanisławska (odwrotnie niż inni badacze) miała łatwy dostęp nie tylko do archiwów polskich, ale również archiwum MSZ CSR.

Także w wydanej nieco później pracy Jerzego Kozeńskiego, obejmującej lata 1932-1938 w stosunkach RP-CSR, cały rozdział piąty dotyczy penetracji Polski w Słowacji i koncepcji „Trzeciej Europy”²⁷.

W 1963 r. ukazał się artykuł Aliny Szklarskiej-Lohmannowej²⁸ omawiający sprawę nieoficjalnego popierania przez władze polskie separatystycznego ruchu słowackiego w latach 1919-1921, którą w polskiej literaturze międzywojennej, ze względów zrozumiałych, pomijano. Opublikowana w 1967 r. monografia tejże autorki o polsko-czechosłowackich stosunkach dyplomatycznych w pierwszej połowie lat dwudziestych²⁹ omawia m.in. również stanowisko Polski wobec separatystycznego ruchu słowackiego oraz spór o Jaworzynę spiską.

Problematyka słowacka jest poruszana również w wydanej w Stanach Zjednoczonych w 1962 r. monografii polskiego historyka Pitora Wandycza rozpatrującej gruntownie stosunki polsko-czechosłowackie w latach 1918-1925 w szerokim aspekcie polityki Francji wobec Polski i Czechosłowacji³⁰. W 1961 r. Józef Chlebowczyk zestawiał dorobek historiografii polskiej obejmującej stosunki polsko-czeskie oraz słowackie w XIX i XX w. (do 1945 r.)³¹

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych ukazały się wartościowe pozycje pióra autorów polskich. Historiografię tego okresu przedstawiła Ewa Orlof w artykule: *Z najnowszej literatury (lata 1967-1972) o stosunkach polsko-słowackich w okresie międzywojennym. Uwagi o metodzie badań*³².

Militarne aspekty kryzysu czechosłowackiego w 1938 r. analizował Marian Zgórniak w bardzo szczegółowej monografii opublikowanej w 1966 r. w Zeszytach Naukowych UJ CXXIII. Prace historyczne³³. M. in. dowiadujemy się jakie jednostki wojskowe armii czechosłowackiej stacjonowały na Słowacji przed wrześniem 1938 r. M. Zagórniak pisał też o stronie politycznej kryzysu czechosłowackiego 1938 r.³⁴

W 1967 r. opublikowana została cenna materiałowo, ale bardzo nierzetelna w danych bibliograficznych i w cytatach, książka S. Stanisławskiej, *Polska a Monachium*³⁵, w której sprawy słowackie zostały co prawda uwzględnione w ramach opisu akcji antyczechosłowackiej prowadzonej przez ówczesne polskie MSZ, bez właściwego zrozumienia przez autorkę istoty problemu słowackiego³⁶.

²⁷ J. Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932-1938*, Poznań 1964.

²⁸ A. Szklarska-Lohmannowa, *Polska wobec sprawy słowackiej w latach 1919-1921*, w: *Studia z najnowszych dziejów powszechnych*, Warszawa 1963, t. 5.

²⁹ A. Szklarska-Lohmannowa, *Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918-1925*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.

³⁰ P. S. Wandycz, *France and Her Eastern Allies 1919-1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis 1962.

³¹ Zob. J. Chlebowczyk, *Powojenny dorobek historiografii polskiej w zakresie stosunków polsko-czeskich i słowackich w XIX-XX wieku (do r. 1945)*, w: „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1961, XVI.

³² E. Piotrowska-Orlof, *Z najnowszej literatury (lata 1967-1972) o stosunkach polsko-słowackich w okresie międzywojennym. Uwagi o metodzie badań*, w: „Studia Historyczne” 1974, z. 1.

³³ M. Zgórniak, *Wojskowe aspekty kryzysu czechosłowackiego*, Kraków 1966.

³⁴ M. Zgórniak, *Międzynarodowe położenie Czechosłowacji i niektóre aspekty stosunków czechosłowacko-polskich 1919-1937*, w: *Najnowsze dzieje Polski 1918-1939. Materiały i studia*, IX, Warszawa 1965.

³⁵ S. Stanisławska, *Polska a Monachium*, Warszawa 1967.

³⁶ Charakterystykę tej nierzetelności zawiera uwaga H. Batowskiego w jego przeglądzie informacyjnym pt. *Z najnowszej literatury (1959-1967) o konferencji monachijskiej 1938 r.*, „Kwartalnik Historyczny”

Dosyć dużo nowego przyniósł rok 1970. W roku tym wydawane przez Instytut Historii Słowackiej Akademii Nauk wydawnictwo seryjne „Historicke studie” zamieściło kilka pozycji związanych ze stosunkami polsko-słowackimi, z których dwie pióra autorów polskich, ale w przekładzie słowackim, dotyczą okresu międzywojennego: A. Szklarska-Lohmannowa dała zwięzły przegląd zainteresowań polskich sprawą słowacką w okresie 1918-1930³⁷, a H. Batowski przedstawił tenże temat dla okresu 1931-1939³⁸, ograniczając się przede wszystkim do spraw dyplomatycznych, podczas gdy Szklarska-Lohmannowa omówiła także zainteresowania społeczeństwa polskiego Słowakami, wykorzystując m.in. materiały prasowe.

Zainteresowanie sprawami stosunków polsko-słowackich skłoniło redakcję organu Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu im. Komenskigo w Bratysławie „Historica” do zamieszczenia artykułu Batowskiego pt. *Słowacja w polityce polskiej 1918-1945*³⁹. Jest to krótki przegląd najważniejszych faktów, oparty głównie na materiałach drukowanych i częściowo także osobistych wspomnieniach autora z lat przed ostatnią wojną.

Instytut im. Piłsudskiego w Nowym Jorku wydał w 1970 r., w niewielkim tomie studiów o polskiej polityce zagranicznej w latach międzywojennych⁴⁰, przyczynek napisany przez pochodzącego z Podhala profesora amerykańskiego Tadeusza W. Gromadę (od lat zajmującego się stosunkami polsko-słowackimi). Omawia on plany Becka w stosunku do Słowacji w związku z jego ogólniejszą koncepcją zwaną w historiografii polityką „międzymorza” („intermarium”) lub polityką „Trzeciej Europy”. Autor wykorzystał tu, oprócz źródeł drukowanych i opracowań w różnych językach także informacje od emigrantów słowackich w Ameryce. Artykuł jednak nie wniósł do tematu wiele nowego.

Z 1970 r. pochodzi również książka Macieja Koźmińskiego o problemach Polski i Węgier przed II wojną światową⁴¹. Jak sam tytuł wskazuje, sprawy słowackie mogły być tu poruszone tylko ubocznie, ale ponieważ odgrywały one, szczególnie w latach 1938 i 1939, nader doniosłą rolę w kształtowaniu się kontaktów między Warszawą a Budapesztem, autor musiał kwestie te poruszyć. Oparł się tu na „częściowo już wykorzystanych przez historyka niemieckiego Jorga K. Hoenscha) raportach konsulatu polskiego w Bratysławie i na aktach polskiego MSZ. Autor stwierdził brak zdecydowanych koncepcji w sprawie losów Słowacji w planach polskiego MSZ poza jednym celem: oderwania Słowacji od związku z Czechami. Niemniej trzeba stwierdzić, że praca Koźmińskiego, choć o kwestiach słowackich mówi tylko ubocznie, istotnie wzbogaciła naszą znajomość wydarzeń z lat 1938-1939 dotyczących stosunków polsko-słowackich.

W 1969 r. Ossolineum wydało zarys dziejów Czechosłowacji Romana Hecka oraz Mariana Orzechowskiego⁴². Książka jak każdy zarys popularny przeznaczona była dla szerszych rzesz czytelników. Należy zaznaczyć, że problemy życia politycznego CSR, stosunki między Czechami i Słowakami nie cieszyły się jakimś większym zainteresowaniem historyków polskich. Na

1968, nr 3, przyp. końcowy.

³⁷ A. Szklarska-Lohmannowa, *Zaujem Pol'ska o Slovensko w rokoch 1918-1930*, „Historicke studie”, 1970, t. 15.

³⁸ H. Batowski, *Zpol'sko-slovenskych vzťahov v období rokov 1931-1939*, ibidem.

³⁹ „Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho-Historica”, XXII, 1971.

⁴⁰ Piłsudski Institute of America, *Essays on Poland's foreign policy 1918-1939*, New York 1970; *Poland and Slovakia during the September-October crisis of 1938*, w: *Studies in Polish Civilization*, New York 1971. Ta ostatnia pozycja to krótki (12 stron) artykuł propagujący federalizm środkowoeuropejski.

⁴¹ M. Koźmiński, *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938—wrzesień 1939)*. *Z dziejów dyplomacji i irredenty*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.

⁴² R. Heck, M. Orzechowski, *Historia Czechosłowacji*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.

uwagę zasługuje praca Jerzego Tomaszewskiego poświęcona strukturze narodowościowej ludności Czechosłowacji 1918-1939⁴³.

Na początku lat siedemdziesiątych zainteresowania badaczy koncentrują się na problematyce środkowoeuropejskiej i wschodnioeuropejskiej. Opublikowana na początku lat siedemdziesiątych książka H. Batowskiego, *Zdrada Monachijska*⁴⁴, dotyczyła właśnie historii dyplomacji europejskiej, ale o polityce Polski wobec Słowacji, stosunku Czechów do Słowaków i niechęci Benesa do rezygnacji z „doktryny Czechosłowakizmu” jest tam sporo. To właśnie uporczywe trwanie Benesa przy tej doktrynie i mówienie o „Czechosłowakach” powodowało, że: „Ostatnia możliwość przyciągnięcia drugiego nominalnego współgospodarza w państwie [Słowaków — E. O.] do konstruktywnej współpracy i do wspólnej akcji obronnej przeciw wrogom zewnętrznym i wewnętrznym przepadła bezpowrotnie”⁴⁵.

W 1974 r. ukazała się monografia Michała Pułaskiego o współpracy Słowian zachodnich i południowych w ostatniej fazie I wojny światowej⁴⁶. Zdaniem Pułaskiego, powstałe w latach I wojny światowej różnice między politykami polskimi a czeskimi i słowackimi przesądziły w dużej mierze o powojennych stosunkach między Polską a Czechosłowacją.

W książce Wiesława Balceraka dotyczącej powstania państw narodowych w Europie Środkowowschodniej cały jeden rozdział jest poświęcony powstaniu Republiki Czechosłowackiej⁴⁷ i zawiera wiele informacji dotyczących problematyki wewnętrznej, sporów między Czechami i Słowakami, spowodowanych przede wszystkim tendencjami czechosłowakistycznymi w polityce Pragi.

Spraw słowackich „dotykają” prace Mariana Zgórniaka poświęcone sytuacji militarnej w Europie pod koniec lat trzydziestych⁴⁸.

Natomiast Jerzy Kupliński zajął się z powodzeniem problematyką emigracji czeskiej i słowackiej w Polsce w 1939 r. i organizacją jednostek wojskowych gen. Prhali⁴⁹.

Nie można w niniejszym przeglądzie nie wspomnieć bardzo ważnego wydawnictwa źródłowego, ogłoszonego przez polską emigrację na Zachodzie, a mianowicie: *Diariusz i teki Jana Szembeka*. Zwłaszcza dla interesujących nas spraw na uwagę zasługuje t. II — *Diariusz za r. 1936*, opracowany przez Tytusa Komarnickiego i t. IV — *Diariusz i dokumentacja za r. 1938 i 1939*, oprac. przez Józefa Zarańskiego⁵⁰. Oczywiście dzieło to przy swym uniwersalnym, w sensie dyplomatycznym, charakterze może powiedzieć niewiele o sprawach pol-

43 J. Tomaszewski, *Struktura narodowościowa ludności Czechosłowacji 1918-1939*, „Przegląd historyczny” 1970, nr 4.

44 H. Batowski, *Zdrada Monachijska. Sprawa Czechosłowacji i dyplomacja europejska w roku 1938*, Poznań 1973.

45 Ibidem, s. 108.

46 M. Pułaski, *Z dziejów genezy „Europy wersalskiej”. Współpraca Słowian zachodnich i południowych w ostatnim etapie I wojny światowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1974.

47 W. Balcerak, *Powstanie państw narodowych w Europie Środkowowschodniej*, Warszawa 1974.

48 M. Zgórniak, *Sytuacja militarna Europy w okresie kryzysu politycznego 1938 r.*, Warszawa 1979; *Zmiany sytuacji militarnej w Europie po Monachium (IX1938 — IIX1939)*, „Kwartalnik Historyczny” 77, 1970, nr 4; „Fall Otto” i kryzys marcowy 1938 r., „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1974, nr 4; *Sytuacja międzynarodowa Polski na początku lat trzydziestych XX wieku*, „Przegląd Historyczny” 1975, nr 2.

49 J. Kupliński, *Z dziejów wychodźstwa Czechosłowackiego w Polsce po zaborze Czechosłowacji w roku 1939*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, X, 1974; *Polsko-czechosłowackie kontakty wojskowe od wiosny 1938 do jesieni 1939 roku*, Gdańsk 1977.

50 [Szembek J.] *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935-1939)*, t. 2: *Diariusz za r. 1936*, oprac. T. Komarnicki, Londyn 1964; t. 4: *Diariusz i dokumentacja za r. 1938 i 1939*, oprac. J. Zarański, Londyn 1972.

sko-słowackich. Ale znajdujemy tu wiele miejsc, z których dowiadujemy się różnych ciekawych szczegółów o akcji polskiej na terenie Słowacji, zwłaszcza w okresie kryzysu czechosłowackiego w 1938 r. M. in. w tomie IV są obszernie relacje o wizytach szefa polonofilskiego skrzydła głównej partii słowackiej — Słowackiego Stronnictwa Ludowego (popularna nazwa „ludacy”), Karola Sidora, w Warszawie, jego rozmowach z ministrem J. Beckiem i zastępcą ministra Janem Szembekiem. Szembek związany ściśle z ówczesnymi rządzącymi warstwami węgierskimi i zwolennik odbudowy dawnych Węgier, które objęłyby także z powrotem Słowację, nie mógł sympatyzować ze słowackim stanowiskiem antywęgierskim. Niezbyt pozytywny stosunek do Słowaków odbija się w notatkach Szembeka o jego kontaktach z przedstawicielami dyplomatycznymi nowego państwa słowackiego po marcu 1939 r., tj. z Karolem Klinowskim i Ladislawem Szathmarym⁵¹.

Ważne są dla naszego tematu wydane na emigracji wspomnienia Leona Orłowskiego dotyczące końca lat trzydziestych, a przede wszystkim dążeń Polski do wspólnej granicy z Węgrami⁵². Bardzo pomocna jest też, opracowana w połowie lat siedemdziesiątych przez polskiego historyka w Stanach Zjednoczonych C. M. Nowaka, bibliografia stosunków polsko-czesko-słowackich⁵³.

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych pojawia się więcej aniżeli do tej pory prac koncentrujących się na kwestii słowackiej. Do nich należy zaliczyć wartościową od strony źródłowej pracę J. Kozeńskiego, poświęconą kwestii słowackiej w polityce Trzeciej Rzeszy w bardzo ważnym okresie od września 1938 r. do sierpnia 1939 r.⁵⁴ Autor, przedstawiając genezę układu słowacko-niemieckiego z 23 marca 1939 r., doszedł do wniosku, że Ribbentrop zwlekał z podpisaniem tego układu, gdyż oczekiwał zgody prezydenta Tisy na zawarcie dodatkowego porozumienia gospodarczego, a jednocześnie brał pod uwagę możliwość roszczeń węgierskich do wschodniej Słowacji.

W 1980 r. Wydawnictwo Literackie w Krakowie wydało monografię Ewy Orlof dotyczącą stosunków między Polską a Słowacją pod koniec lat trzydziestych⁵⁵. Autorka skrupulatnie przebadła wszystkie dostępne wówczas archiwalia polskie, prasę słowacką i polską z tego okresu oraz przestudiowała znaczną liczbę prac dotyczących poruszanych zagadnień. Nie był to jednak obraz pełny, z powodu nieudostępnienia autorce potrzebnych archiwaliów zagranicznych. Ewentualne drugie wydanie tej książki, mogłoby zostać poszerzone przede wszystkim o materiały archiwalne znajdujące się w Bratysławie i w Pradze.

⁵¹ Karol Klinovsky przybył jako charge d'affaires Słowacji do Warszawy w kwietniu 1939 r., a Ladislav Szathmary jako poseł w czerwcu tego roku.

⁵² L. Orłowski, *Sprawa wspólnej granicy z Węgrami*, cz. I, *Niepodległość*, t. 12, 1979; cz. 2, *ibidem*, t. 13, 1980.

⁵³ C. M. Nowak, *Czechoslovak-Polish Relations 1918-1939. A. Selected and Annotated Bibliography*, Stanford California 1976.

⁵⁴ J. Kozeński, *Kwestia słowacka w polityce Trzeciej Rzeszy (wrzesień 1938 — sierpień 1939)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. 10, 1974.

⁵⁵ E. Orlof, *Dyplomacja polska wobec sprawy słowackiej w latach 1938-1939*, Kraków 1980; *Kwestia słowacka w polskiej polityce zagranicznej w latach 1938-1939*; Rzeszów 1977, E. Piotrowska-Orlof, *Stosunki polsko-słowackie w latach 1919-1937*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie, Historia”, 1978, nr 2/37; też, *Dyplomacja polska wobec kwestii słowackiej (listopad-grudzień 1938)*, w: *Historia i współczesność*, 1.1: *Polska i Europa w XX w.*, Katowice 1977.

Ewa Orlof zajęła się również problematyką stosunków wewnętrznych w CSR, a przede wszystkim unią czesko-słowacką i zerwaniem Słowaków z Węgrami oraz separatystycznym ruchem słowackim w dwudziestoleciu międzywojennym⁵⁶.

Również Janusz Berghauzen ześrodkował swoje badania na stosunkach polsko-słowackich przede wszystkim w okresie II wojny światowej. Na uwagę zasługuje jego praca: *Stosunki polsko-słowackie w latach 1938-1947*⁵⁷. Zawiera ona m.in. bogaty źródłowo materiał poświęcony dziejom polskiej służby kurierskiej przez Słowację.

W „Dziejach Najnowszych” z 1977 r. za namową Janusza Berghauzena nieodżałowany Pavol Čarnogurský⁵⁸ zamieścił fragment wspomnień o stosunkach polsko-słowackich w latach 1939-1944. Opatrzony one zostały szerokim wstępem pióra Berghauzena wraz z licznymi przypisami⁵⁹. Berghauzen przetłumaczył również tekst Čarnogurskiego na język polski. We wspomnieniach znajdujemy ważne informacje na temat pomocy, jaką Pavol Čarnogurský, Karol Sidor, inż. Jan Klinovsky (wybitna postać ówczesnego słowackiego życia gospodarczego) nieśli polskiemu państwu podziemnemu. Znalazły się jednak w tym wartościowym tekście pewne pomyłki i nieścisłości⁶⁰, wynikały one zapewne z faktu, że Berghauzen zmarł przed ukazaniem się tekstu drukiem.

Berghauzen jest również redaktorem zbiorowej pracy pt. *Podhale w czasie okupacji 1939-1945*⁶¹. Książka była wynikiem badań studenckiego koła naukowego. Zebrano tu wiele ciekawego materiału dotyczącego pogranicza polsko-słowackiego, losów północnego Spisza i północnej Orawy w okresie II wojny światowej, eksterminacji Żydów na Spiszu i Orawie. W Muzeum Tatrzańskim w Zakopanem znajduje się spuścizna po Berghauzenie, być może należałoby ją wydać drukiem.

Do spraw związanych z działalnością Polski w okresie międzywojennym na terenie Słowacji powróciła Ewa Orlof, badając nie tylko działalność polityczną, dyplomatyczną, ale i kulturalną. W wydanej w 1984 r. publikacji⁶² omówiła m.in. bardzo dokładnie przebieg granicy polsko-czechosłowackiej (na jej odcinku słowackim), działalność polskich placówek konsularnych w Słowacji, a także przedstawiła sylwetkę Karola Sidora, jego polonofilstwo i stosunek Słowackiego Stronnictwa Ludowego do Polski.

⁵⁶ E. Piotrowska-Orlof, *Z dziejów Słowacji na przełomie 1918 i 1919 r. (likwidacja rządów węgierskich)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie, Historia” 1976, z. 1(28); też, *Unia słowacko-czeska w roku 1918*, w: *Problemy historii Słowian i Europy Środkowej w XIX i XX wieku. Zbiór studiów*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1982; też, *Stosunek Polski i Węgier do słowackiego ruchu separatystycznego w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Zeszyty Naukowe WSP w Rzeszowie, Historia” 1991, z. 3.

⁵⁷ J. Berghauzen, *Stosunki polsko-słowackie w latach 1938-1947*, „Przegląd Historyczny” 1975, z. 3.

⁵⁸ E. Orlof, *Pavol Čarnogurský — wielki Przyjaciel Polaków*, w: *Stosunki polsko-czesko-słowackie w latach 1918-1945*, Rzeszów 1992.

⁵⁹ „Dzieje Najnowsze” 1977, nr 4, s. 129-156.

⁶⁰ Zob. E. Orlof, *Do Redakcji „Dziejów Najnowszych”*, „Dzieje Najnowsze” 1979, nr 1.

⁶¹ J. Berghauzen red., *Podhale w czasie okupacji 1939-1945*, Warszawa 1972.

⁶² E. Orlof, *Polska działalność polityczna, dyplomatyczna i kulturalna w Słowacji w latach 1919-1937*, Rzeszów 1984; *Granica polsko-czechosłowacka na jej odcinku słowackim w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Rzeszowie”, 1980, Historia nr 3, z. 44, Rzeszów; K. Sidor, *Polenfreundschaft*, w: *Slovak Studies XXVI-XXVII (1986-1987)*, Padova 1990; *Kwestia słowacka w roku 1938 i stosunek do niej polskiego MSZ*. *Studia Polono-Danubiana et Balcanica*, t. 2, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” DCCCVI, 1987, z. 83.

W 1983 r. ukazała się drukiem rozprawa doktorska W. Czajki o polskiej penetracji politycznej w Słowacji w latach 1934-1939⁶³.

Bardzo pożyteczne okazało się wydanie wyboru artykułów Henryka Batowskiego ogłoszonych w periodykach naukowych w latach 1930-1975⁶⁴. Wśród nich znajdują się dwa poświęcone sprawom słowackim, pierwszy dotyczy unii słowacko-czeskiej w 1918 r., zawierający w aneksie tekst tzw. tajnej klauzuli z 31 października 1918 r., drugi omawia stosunki polsko-słowackie w okresie 1931-1939⁶⁵. Obydwa artykuły zawierają bogactwo przypisów, wiele szczegółowych kwestii. W czasie kiedy ukazywały się po raz pierwszy, miały w historiografii polskiej charakter pionierski.

Jeżeli chodzi o edycję źródeł, to przede wszystkim należy wymienić opracowany przez Zbigniewa Landaua i Jerzego Tomaszewskiego zbiór dokumentów dotyczących Monachium 1938⁶⁶. Dokumenty te prawie w całości pochodzą z Archiwum Akt Nowych w Warszawie. We wstępie autorzy dokonali przeglądu literatury dotyczącej tego okresu. W zbiorze znajdują się również dokumenty poświęcone sprawom słowackim.

Interesujący jest też dla nas bilans powojennej historiografii o stosunkach polsko-czechosłowackich pióra Jacka Doliwy⁶⁷.

W opracowanym przez Andrzeja Garlickiego oraz Ryszarda Świętka pamiętniku z lat 1918-1919 wybitnego geografa Eugeniusza Romera⁶⁸ znajduje się sporo ciekawego materiału dotyczącego kształtowania się granicy polsko-czechosłowackiej (na odcinku słowackim).

Koniec lat osiemdziesiątych przynosi wzrost zainteresowania problematyką stosunków polsko-czechosłowackich w dwudziestoleciu międzywojennym oraz po zakończeniu II wojny światowej.

Jerzy Kozeński w pracy pt. *Czechosłowacka jesień 1938*⁶⁹, w rozdziale piątym: *Na obrzeżach kryzysu*, analizuje przemiany wewnętrzne w okrojonej Czecho-Słowacji oraz uzyskanie przez Słowaków autonomii.

Monografia Marka Kazimierza Kamińskiego poświęcona polsko-czechosłowackim stosunkom politycznym 1945-1948⁷⁰, jest właściwie pierwszą obszerną rozprawą o konflikcie granicznym między obu państwami, w tym również o Spiszu i Orawie. Należy pamiętać, że w całym sporze granicznym polsko-czechosłowackim szło przede wszystkim o Zaolzie, a północny Spisz i północna Orawa były tylko argumentem przetargowym, były traktowane instrumentalnie przez czechosłowackie (a właściwie czeskie) czynniki rządowe.

O pograniczu polsko-słowackim w latach 1945-1957 (w rejonie Spisza i Orawy) pisała Ewa Orlof⁷¹. Autorka starała się przedstawić perypetie związane z tym pograniczem — od

63 W Czajka, *Polska penetracja polityczna na Słowacji w latach 1934-1939*, Warszawa 1983.

64 H. Batowski, *Z polityki międzynarodowej XX wieku. Wybór studiów z lat 1930-1975*, Kraków 1979.

65 Artykuł Batowskiego, *Unia czesko-słowacka* po raz pierwszy ukazał się w 1930 r. Zob. przyp. 16; drugi poświęcony stosunkom polsko-słowackim wyszedł w przekładzie słowackim, zob. przyp. 38. Tutaj Batowski zamieścił pierwotny tekst polski, który nie był wcześniej ogłoszony, uzupełnił niektóre przypisy i dodał kilka nowych.

66 Z. Landau, J. Tomaszewski, *Monachium 1938. Polskie dokumenty dyplomatyczne*, Warszawa 1985.

67 J. Doliwa, *Stosunki polsko-czechosłowackie 1918-1939 w polskiej historiografii powojennej*, „Pamiętnik Słowiański” 1986/1987.

68 E. Romer, *Pamiętnik paryski (1918-1919)*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1989.

69 J. Kozeński, *Czechosłowacka jesień 1938*, Poznań 1989.

70 M. K. Kamiński, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945-1948*, Warszawa 1990.

71 E. Orlof, *Pogranicze polsko-słowackie w latach 1945-1957 (Sprawa Spisza i Orawy)*, w: „Studia Polo-

momentu kiedy władze czechosłowackie oddały Polsce w formalne posiadanie ziemie północnej Orawy i północnego Spiszu według stanu sprzed Monachium, aż do 1957 r. Cezura końcowa tego artykułu wynika z faktu, że 25 kwietnia 1957 r. Rada Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego powołała zespół naukowców do zbadania kwestii łączących się z Orawą i Spiszem. Całą sprawą żywo interesowali się również ówczesny prorektor prof. S. Grzybowski, a także prof. W. Goetel.

W piśmie do Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu im. Komeńskiego w Bratysławie Rada Wydziału Filozoficzno-Historycznego UJ zwróciła się z propozycją odbycia wspólnej narady w kwestiach naukowych dotyczących pogranicza polsko-słowackiego, w szczególności zaś Spisza i Orawy. Uważając, że może to: „najlepiej przyczynić się do powstania stałych wytycznych w interesujących obie strony sprawach. Wytyczne takie i prace szczegółowe, rzucają nowe światło na kwestie, dotąd niedostatecznie zbadane i często błędnie wykładane przez nauczycielstwo”⁷². W zakończeniu pisma konstatowano: „Uniwersytet Jagielloński, który kształcił nauczycieli, uważa, iż ma obowiązek przyczynić się do lepszego poznania przez nich zagadnień pogranicza. Będzie bardzo pożądane, jeżeli takie samo stanowisko zajmie Uniwersytet Bratysławski, a niewątpliwie zechcą wziąć w tej sprawie udział także odpowiednie placówki Polskiej i Słowackiej Akademii Nauk. Niemniej Uniwersytet nasz stoi na stanowisku, że ze względu na fakt, iż głównymi działaczami na pograniczu są nauczyciele, obowiązek ich informowania spoczywa właśnie na wyższych uczelniach”⁷³. Do takiej współpracy jednak nie doszło. Od tamtej inicjatywy upłynęło czterdzieści lat, jest ona jednak w zasadzie nadal aktualna.

W 1992 r. wyszedł pod redakcją E. Orlof zbiór artykułów o stosunkach polsko-czesko-słowackich w latach 1918-1945⁷⁴.

W artykule o charakterze ogólnym, metodologicznym Henryk Batowski⁷⁵ wprowadził czytelnika w złożone składniki stosunków polsko-czeskich i polsko-słowackich oraz polsko-czechosłowackich i polsko-czesko-słowackich w latach 1918-1939, jak też przedstawił główne kierunki w literaturze historycznej.

Wytrawny znawca problematyki wojskowej Marian Zgórniak omówił militarny aspekt stosunków niemiecko-słowacko-polskich w 1939 r.⁷⁶ Należy zauważyć, że w Czechosłowacji był to temat tabu, a i u nas na ogół o tym nie pisano⁷⁷.

Zajmująca się od wielu lat problematyką słowacką E. Orlof przedstawiła sprawę Spisza i Orawy w stosunkach polsko-słowackich i polsko-czeskich w latach 1918-1920, wykorzystując przede wszystkim bogatą spuściznę po Władysławie Semkowiczu i Walerym Goetlu⁷⁸. Przy-

no-Danubiana et Balcanica, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” MCXXII, 1993, z. 101.

⁷² Archiwum Polskiej Akademii Nauk (w Krakowie), K. III-36. j. 369.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ *Stosunki polsko-czesko-słowackie w latach 1918-1945*, red. E. Orlof, Rzeszów 1992. Książka jest pokłosiem konferencji zorganizowanej przez WSP w Rzeszowie.

⁷⁵ H. Batowski, *Stosunki polsko-czeskie i polsko-słowackie, polsko-czechosłowackie i polsko-czesko-słowackie 1919-1939*, w: ibidem.

⁷⁶ M. Zgórniak, *Wojskowy aspekt stosunków niemiecko-słowacko-polskich w 1939 r.*, w: ibidem.

⁷⁷ Chlubny tutaj wyjątek stanowi wspomniany artykuł J. Kozeńskiego, *Kwestia słowacka w polityce Trzeciej Rzeszy...* Zob. przyp. 54. Zob. też artykuł E. Orlof, *Penetracja niemiecka w Słowacji (marzec-wrzesień 1939 r.)*, w: *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919-1939*, t. 4: *Na przełomie pokoju i wojny 1939-1941*, red. S. Sierpowski, Poznań 1992.

⁷⁸ E. Orlof, *Orawa i Spisz w stosunkach polsko-słowacko-czeskich w latach 1918-1920*, w: *Stosunki polsko-czesko-słowackie...*

czynek do historii stosunków polsko-słowackich stanowi artykuł Ireny Stawowy-Kawki *Echa procesu Wojciecha Tuki w prasie polskiej*⁷⁹.

W omawianym zbiorze znajduje się również ciekawy artykuł filozofa i socjologa Tadeusza Chrobaka: *Wokół recepcji czeskiej i słowackiej myśli agrarnej w Polsce*⁸⁰. Wymienione zostały tutaj tylko te pozycje, które bezpośrednio wiążą się ze sprawami słowackimi.

W dniach 4-6 grudnia 1997 r. obradowała w Rzeszowie konferencja naukowa: Od poznania do zrozumienia. Polacy, Słowacy, Czesi w XX w.

Komitet Historii Nauki i Techniki PAN wydał w 1990 r. pod redakcją naukową Ireny Stasiewicz-Jasiukowej oraz Jana Janko trzeci zbiór studiów⁸¹ dotyczących polsko-czeskich i polsko-słowackich kontaktów naukowych w przeszłości — wynik ponad 10-letniej współpracy historyków z Polski i Czechosłowacji. Z interesujących nas publikacji zawartych w tym zbiorze należy wymienić: tekst Juliana Dybca prezentujący kontakty Akademii Umiejętności w Krakowie z nauką czeską i słowacką⁸², a także rozprawę pióra Wandy Grębeckiej zawierającą ciekawy materiał źródłowy dotyczący koncepcji ochrony Tatr, powracający jeszcze raz do sporu o Jaworzynę Spiską⁸³.

Od 1993 r. systematycznie ukazują się prace Komisji Środkowoeuropejskiej przy Wydziale Historyczno-Filozoficznym Polskiej Akademii Umiejętności. W słowie od Redakcji czytamy: „Poczesne miejsce w pracach Komisji Środkowoeuropejskiej zajmują m.in. zagadnienia związane z odradzaniem się narodowym, losami organizmów państwowych, a także z historią stosunków politycznych i innych na pograniczach lub regionach mieszanych pod względem etnicznym, kulturowym, a nawet religijnym”.

W tomie 1. H. Batowski analizuje przyczyny rozpadu byłej Czecho-Słowacji⁸⁴. W tomie 2. znajdujemy artykuł E. Orlof o kwestii pogranicza polsko-słowackiego⁸⁵ wiosną 1993 r., kiedy to odżył na Słowacji pogląd, że Polska otrzymała decyzją Konferencji Ambasadorów z 28 lipca 1920 r. północną Orawę i północny Spisz jako rekompensatę za Zaolzie.

Tom 3. zawiera studium Andrzeja Kastorego *Czechosłowacja wobec sporu terytorialnego z Polską w latach 1945-1947*⁸⁶. Znajdujemy tu też wątek spisko-orawski.

Nie można pominąć zawartego w tomie 4. artykułu Jacka Balucha: *Rozpad czy podział Czechosłowacji*⁸⁷.

Rok 1993 przyniósł obszerną monografię Mariana Zgórnika o sytuacji militarnej Europy w latach 1938-1939⁸⁸. Książka miała stanowić drugą część wydanej i cytowanej tutaj pracy

⁷⁹ I. Stawowy-Kawka, *Echa procesu Wojciecha Tuki w prasie polskiej*, w: ibidem.

⁸⁰ T. Chrobak, *Wokół recepcji czeskiej i słowackiej myśli agrarnej w Polsce*, ibidem.

⁸¹ *Z dziejów polsko-czeskich i polsko-słowackich kontaktów naukowych*, I. Stasiewicz-Jasiukowa, J. Janko red., Warszawa 1990.

⁸² J. Dybiec, *Związki Akademii Umiejętności w Krakowie z nauką czeską i słowacką (1873-1918)*, w: *Z dziejów polsko-czeskich...*

⁸³ W. Grębecka, *Koncepcja ochrony Tatr w świetle popularnych czasopism „Krasny Slovenska” i „Wierchy” (1920-1937)*, w: *Z dziejów polsko-czeskich...*

⁸⁴ H. Batowski, *Przyczyny rozpadu byłej Czecho-Słowacji*, w: *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*, t. 1, pod red. H. Batowskiego i J. Machnika, Kraków 1993.

⁸⁵ E. Orlof, *Kwestia pogranicza polsko-słowackiego. Fakty z okresu najnowszego*, *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*, t. 2, pod red. H. Batowskiego i J. Machnika, Kraków 1994.

⁸⁶ A. Kastory, *Czechosłowacja wobec sporu terytorialnego z Polską w latach 1945-1947. Działania dyplomatyczne*, *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*, t. 3, pod red. J. Machnika i W. Rojka, Kraków 1995.

⁸⁷ J. Baluch, *Rozpad czy podział Czechosłowacji?*, w: *Prace Komisji Środkowoeuropejskiej*, t. 4, pod red. J. Machnika i I. Stawowy-Kawki, Kraków 1996.

⁸⁸ M. Zagórniak, *Europa w przededniu wojny. Sytuacja militarna w latach 1938-1939*, Kraków 1993.

poświęconej problematyce wojskowej kryzysu 1938 r.⁸⁹ W wyniku kwerend archiwalnych autor znacznie uzupełnił część pierwszą i wydał obie części w ramach jednej całości. Problematykę słowacką znajdujemy we wszystkich rozdziałach poświęconych Czechosłowacji.

Ważnym wydarzeniem dla wszystkich słowacystów była niezwykle udana sesja naukowa zorganizowana w dniach 8-10 czerwca 1995 r. przez Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie. Owocem tej sesji jest praca pod redakcją naukową Jerzego Wyrozumskiego o szeroko rozumianych związkach kulturalnych polsko-słowackich w dziejach⁹⁰. We wstępie J. Wyrozumski napisał: „Sesja miała w polu widzenia budowanie na gruncie kultury i nauki wzajemnego zrozumienia i otwartości między obydwojmi narodami, a także zbliżenie poprzez lepsze wzajemne poznanie się, zgodnie ze statutowym zadaniem Międzynarodowego Centrum Kultury w Krakowie. Na drugim, ale nie mniej ważnym planie chodziło organizatorom o pewną strategię ochrony dziedzictwa kulturowego o charakterze narodowym i regionalnym, jego wypracowanych przez wieki wartości, wobec zagrożeń, jakie niesie z sobą nieuchronnie proces integracji Europy”.

Ze strony polskiej zamieszczono artykuły: Barbary Suchów, Zofii Bik, Jacka Kolbuszewskiego, Zdzisława Niedzieli, Haliny Janaszek-Ivanickowej, Haliny Mieczkowskiej, Elżbiety Orwińskiej-Ruziczki, Ryszarda Kantora, Ewy Orlof⁹¹, Antoniego Kroha, Maryli Papierz, Ksawerego Sarneckiego⁹².

Odnotować też wypada popularne *Szkice o polityce wschodniej i mniejszościach narodowych* Michała Jagiełły⁹³. W rozdziale pt. *Nad Słowacją się błyska* czytamy: „Fenomen Słowaków i Słowacji polega między innymi na tym, że naród tak wyrazisty i szcycący się ponad tysiącletnią udokumentowaną tradycją dopiero teraz uzyskuje możliwość budowania prawdziwie swego państwa”.

Do spraw związanych ze słowackim ruchem separatystycznym, działalnością Frantiska Jehlicki i Frantiska Ungera w Polsce, nawiązuje Edward Długajczyk w aspekcie działań polskiego wywiadu wojskowego⁹⁴. Tytuł rozdziału poświęcony temu zagadnieniu jest bardzo obiecujący: *Patrioci słowacy, czyźdracy?* Na postawione tak pytanie sam autor odpowiedzieć nie potrafił.

Tom 30. „Studiów z Dziejów Rosji i Europy Środkowowschodniej” z 1995 r.⁹⁵ w całości został poświęcony prof. Piotrowi S. Wandyczowi w związku z siedemdziesiątą rocznicą Jego urodzin. Tom ten zawiera imponującą bibliografię prac Profesora. Wandycz pierwszy zajął się planami konfederacji polsko-czechosłowackiej w okresie II wojny światowej⁹⁶.

Nie zajmujemy się w tym przeglądzie literatury sprawą konfederacji, chociaż siłą rzeczy dotyczyła ona również Słowaków. W dotychczasowych publikacjach na ten temat niewiele pisano o roli Słowaków w przyszłej konfederacji. Obecnie Komisja Środkowoeuropejska

⁸ Patrz przyp. 48.

⁹o *Związki kulturalne polsko-słowackie w dziejach*, red. J. Wyrozumski, Kraków 1995.

¹i E. Orlof, *Specyfika pogranicza polsko-słowackiego. Jej wpływ na stosunki polsko-słowackie*, w: *Związki kulturalne...*

²K. Sarnecki, *Droga Słowacji do ogłoszenia niepodległości 14 marca 1939 r.*, w: *ibidem*.

³M. Jagiełło, *Partnerstwo dla przyszłości. Szkice o polityce wschodniej i mniejszościach narodowych*, Warszawa 1995.

⁴E. Długajczyk, *Tajny front na granicy cieszyńskiej*. Wywiad i dywersja w latach 1919-1939, Katowice 1993.

⁵ „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowowschodniej”, 1995, t. 30.

⁶P. S. Wandycz, *Czechoslovak Polish Confederation and the Great Powers 1940-1943*. Bloomington Indiana University Slavic and East European Services, vol. 3, 1956, wznowienie 1980.

Polskiej Akademii Umiejętności zaproponowała E. Orlof i M. K. Kamińskiemu opracowanie tematu badawczego: „Wolna Słowacja w koncepcjach polskich elit w kraju i za granicą”. W pewnym okresie jeden z najbliższych współpracowników gen. Władysława Sikorskiego, Stanisław Kot, rozważał wspólnie z Milanem Hodzą możliwości powojennej polsko-czesko-słowackiej współpracy politycznej. Sprawa ta nie była eksponowana w dotychczasowej literaturze przedmiotu.

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego wydało w 1997 r. książkę: *Z dziejów Europy Środkowej w XX w.* ofiarowaną prof. H. Batowskiemu w 90 rocznicę urodzin⁹⁷. Niektóre z zamieszczonych w niej artykułów dotyczą spraw polsko-czesko-słowackich⁹⁸.

1997 r. przyniósł również dla badaczy dziejów Czechosłowacji i stosunków polsko-czesko-słowackich syntezę pióra Jerzego Tomaszewskiego, *Czechosłowacja*⁹⁹. Szkoda, że tak wytrawny badacz używa chwilami określeń rodem ze wspomnianej już tutaj broszury Wołanowskiego. Mam na myśli ironiczne nazywanie, przez Tomaszewskiego, pierwszego państwa słowackiego „Republiką proboszczów”.

⁹⁷ *Z dziejów Europy Środkowej w XX wieku. Studia ofiarowane Henrykowi Batowskiemu w 90 rocznicę urodzin*, Kraków 1997.

⁹⁸ E. Orlof, *Sprawa Spisza i Orawy w okresie plebiscytowym (lipiec 1919 — lipiec 1920). Przyczynek do akcji polskiej*, ibidem.

⁹⁹ J. Tomaszewski, *Czechosłowacja*, Warszawa 1997.